

1. A bukaresti bányászjárások idején elég gyakran találkozhattunk a román írott és elektronikus sajtóban az *ortacii lui Miron Cozma*, továbbá *Miron Cozma și ortacii* vagy ezekhez hasonló szintagmákkal, illetve az *ortacii* szóval. Pl. Cozma și *ortacii* lui / Spaima Bucureștiului (Adevărul 1999. jan. 6. – újságcikk-címbe); După încheierea conturilor cu gazetarii, Cozma și-a condus *ortacii* în cel mai derutant ... marș minieresc (uo. jan. 13.); O forță mai puternică decât toți scutierii lui Dejeu, care amenință greva-maraton a *ortacilor* lui Cozma, este armata nevestelor de mineri (uo. jan. 17.); Nevestele *ortacilor* din Petroșani sunt îngrijorate (uo. jan. 21.).

A szóban forgó eseményt tárgyaló magyar publicisztikai írásokban a kiemelt szó magyar megfelelőjeként a *bányász* jelenik meg. Pl.: Miközben a *bányások* zajosan és fenyegetően Bukarest felé menetelnek, újabb általános sztrájk körvonalazódik a láthatáron (Romániai Magyar Szó 1999. jan. 21.); ... a *bányások* amolyan huszadik századi betyárokként, ... egyszerűen térdre kényszerítették a karhatalmi erőket (uo. jan. 23–24.).

A m. *bányász* azonban nem teljesen azonos értékű a kiemelt román szóval, ugyanis ennek van némi pejoratív árnyalata, magyarul ezt talán a *bányászcimbora* szóval lehetne pontosabban kifejezni.

A román idézetekben szereplő *ortaci* a címül írt szóval egyező alakú r. *ortac* többes számú formája. E szó a románban szerbhorvát eredetű (DLR, DLRLV; másképp: Cioranescu *orta* al.).

2. A románból e szó átkerült a magyarba is. Magyar nyelvbeli előfordulását először Böszörményi (1906. 279) jelezte. A románból elsőként SZENDREY ZSIGMOND eredeztette (1914. 458). Később többen is foglalkoztak vele mint a magyar nyelv román kölcsönelemével (DRIMBA 1958. 116; MÁRTON 1962. 279; MÁRTON–PÉNTÉK–VÖÖ 1977 *arták* al.; Bakos 1972. 340, 1982. 82, 134, 268, 443).

3. Az *orták* „A magyar nyelv feudalizmus kori román kölcsönszavai” (a továbbiakban: FeudRKsz.) című kéziratos monográfia szótári egybeállításában,¹ valamint az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár (a továbbiakban: SzT) hamarosan megjelenő X. kötetében ugyancsak címszóként szerepel. Az alább következő észrevételek az említett két munka adatain alapulnak.²

4. Bakos tárgyköri csoportosításában a szó a személyeket megnevező jövevényszavak közé kerül ’társ; kenyerespajtás’ jelentéssel (1982. 268, 443); ilyen jelentésű adatok a FeudRKsz.-ban meg a SzT-ban is vannak, de olyanok is, amelyek ’társbirtokos, társtulajdonos’, valamint ’cimbora, bűntárs, cinkos(társ)’ jelentésűek.

¹ E munka szerzői: SZABÓ T. ATTILA, B. GERGELY PIROSKA, KÓSA FERENC, SZABÓ ZOLTÁN, VÁMSZER MÁRTA ÉS ZSEMLYEI JÁNOS (B. GERGELY–KÓSA–ZSEMLYEI 1966. 93–110; SZABÓ T. A. 1970. 155–75, 1985. 372–92).

² Az adalékok közlési módjára, valamint az alkalmazott rövidítésekre nézve l. SzT I, 16–9, 36–41, II, 5–7, III, 5–7, IV, 5–7, V, 5–16.

Az *orták* szó egykori használatát a felsorolt jelentésekben az alábbi adalékok bizonyítják:

1. társbirtokos, társtulajdonos; ortac, asociat, părtaş; Mitbesitzer/inhaber. – 2. társ, cimborá; ortac, camarad; Gefahrte, Kumpan. 1742: Egy Szamosujvári Márkul nevű igen tökéletesen örmény réá vévén egy Jobbágyomat, *Ortákjának*, vagj is Kereskedő Társának fogadta czimborálván jobbágyommal, és iminnet amonnat Haczeg Vidékéről háromszáz nyolczvan forint árú S: v: kecske bőreket ... Gyergyóban ... adta el [Nsz; Ks 91]. 1746: Hujetz Jank Exponállya: Ez elmúlt Tavaszkor midőn éppen a Cseresnye meg ért volna, az Inctus úgy mint *ortákom* az maga rész Cseresznyéjét el adta Koloza Ivonnak [Vályebrád H; Ks 62, 22] | Kis Muntseli Csorogar Györgj Panaszolkodik, énnékem eddig semi örökségem nem lévén kértem vólt udvari Tiszt uraiméket, hogy az Atyám örökségén(e)k egy részét, mellyet eddig Bátyám Csorogár Martzi birt a' többivel edgjütt excindaljanak (!) ... azt itilték, hogj a' Bátyám tartozik azon örökségén(e)k fele részét ki adni ... Csorogár Martzi respondit En nekem Fiam lévén capax vagyok azon örökséget egyedülis tartani, semmi *ortákra* szükségem nincsen [H; Ks]. 1747: Lupás Iuon replicát ... Én az Malmot az Udvar hirevel épitettem ..., meg halván Murár Drágán kiis procurálta azon Malmot, az több *ortákok* gondviseletlenségek miat kellett az azon malom(na)k el pusztulni, az után pediglen erőre kapván, fel nevekedvén az Murár Drágán Fia az több régi *ortákokkal* edgyütt ványolot épitettek azon régi és el pusztult malom helyén [H; Ks]. 1752: Husvét előtt circit(er) két héttel hogj Bratyilla Petre az Stompokhoz kívántato kováknak valo köuet Vejemtől és *Ortakjátúll* meg uéuén annak rendi Szerént alkalmaztatta, holott pedig engemet illetett volna azon Kó [Vályebrád H; Ks 62/22 Fauer (!) Thoma vall.] | Szimok Mihály Exponállya, hogy az mely örökségen lakik, Mandra Balint *ortákjával* felit birja, az más felit pedig Rátz Petru, és Szabo Mihály [Radulest H; Ks LXII/23]. 1761: A(ctor) Ratz Antoni ex Illye exponállya ... mikor ... Sertéseimet a Makrol le hozták ... nem voltanak meg hizlalva; az mint Mirtsa János kötölözte magát ... I(nctus) Roskányi Mirtsa János replicája. Igaz dolog hogj én alkuttam meg az A(ctor) ő kglme Sertéseit, *ortákjaimmal* alkutásom szerént pasztoroltamis annak rendi szerént, mert meg hiztanak volt, ... az A(ctor) ő kglme ... obligáltais magát hogj alkolmunk szerént meg fizet nekünk tisztéségesen; és azon obligátiojára engemet kért, hogj *ortákaimnak* meg fizetéséig kezesse légyek, azaz kérelmére kezeségetis váloltom [Roskány H; Ks LII.8].

3. cinkos(társ): complice; Mitschuldige/verbrecher. 1747: Borbucz Kratson ... proponállya, hogj ennek előtte circiter husz Esztendővel egy Daraboczka Erdőt in Koszta névű helyben extirpálván azt Pénzén vett Szilva fákkal bé ültötte ... ez idén egy kevés Szilvaja termett rajta, mellyre Danilla István *Hortakjaival* edgyütt potentiose rea menuén tizen két szilva faimról a Szilvát le verték ... meg kívánom azért hogj potentiose el vett Szilvám restituáltassék [Burznyik^a; Ks LXII.62. – ^aBriznik v. Bruznik, később: Marosboroznok]. 1791: Ez előtt valo esztendőkben, én Szolga lévén Popa Jakob Romannál ... történt hogj egykor az Maroson tul lévő Némely Padurán Barátjai valami Lovakkal Fejér várat el fogattatván, azon idő allat még azak a Tömlőzből ki szabadultak ezen Popa Jakob Román mindég bukált, ugy hogj tsak vagy egy Gornjik, a vagy más más valaki Levéllel az Falu-

ban bé jött már eő rebeget bukált, helyit nem lelte: Amelyből azt elicítáltam, hogy eő ... azon foglyoknak *ortákja* [Sebeshely AF; JHb Andrej Hincza (38) jb vall.].

A FeudRKsz az *orták* két származékára, az *ortákoskodik*-ra meg az *ortákság*-ra is idéz egy-egy adatot.

ortákoskodik cimborál, cinkoskodik; a se ortäci; mit jm gemeinsame Sache machen, Mitverbrecher sein. 1753: engemetis hivut^a ... hogy *ortakoskodgyam* véle hogy Pomenyestyeknek az éget bor főző üstyeket lopnok el [Grohot H; Ks 80.40 Román Ignát (28) jb vall. – ^a A lólopással gyanúsított].

ortákság társbirtok; ortäcie; Mitbesitztum. 1780: Bese Dzsurz és Nán Tógyer egy *ortákságon* és egy kereseten voltak [Belényes B; Nyr XLIV, 127 id. NyK LXXIV, 340].

E két származék valószínűleg külön átvétel a r. *a se ortäci*, illetőleg *ortäcie* szóból. E szavak r. képzőjét az átvevő nyelvben magyar képző, az *-(os)kodik*, illetőleg a *-ság* váltotta fel.

5. Ami a kölcsönszó időbeli jelentkezését illeti, valamennyi rendelkezésünkre álló adat XVIII. századi előfordulása. A kölcsönelem XIX–XX. századi továbbélését Böszörményi és Szendrey adatai igazolják (BÖSZÖRMÉNYI 1906. 272, SZENDREY 1914. 458). Néhány évvel ezelőtt Kun József is jelezte a Fekete-Körös völgyi magyar tájszólásban való előfordulását. Ezt a példamondatot idézi: *A zartákja* [ti. az *ortákja*] *se külemb nálla* (KUN 1993).

6. Bakos jellegzetesen Bihar megyei kölcsönszónak tekinti – az idézett korábbi elszigetelt nsz-i adatot nem számítva. A fent bemutatott adalékok azt bizonyítják, hogy az *orták* szélesebb körben volt elterjedve. Az egybegyűlt számos levéltári adalék többsége H-ból való, AF-ből is szerepel egy adalék.

Az adalékokban a vizsgált szó – egyetlen kivételt nem számítva – *orták* hangalakot tükröző formában fordul elő. Az 1747-es adalékban szereplő *horták* a r. nyj.-i *hortac* átvétele. A Fekete-Körös völgyi nyelvjárásban jelentkező *arták* alakban magyar nyelvjárási *a*-zó ejtés figyelhető meg.

6. A szóban forgó kölcsönelem talán nem minősíthető jövevényszónak, megmaradt az idegen szó szintjén, hiszen többnyire olyan szövegrészekben őrződött meg, amelyek román személynek, vallomástevőnek a vallomását rögzítik. Ezeket a vallomástevőket szinte kivétel nélkül név szerint is ismerjük: Hujetz Jank, Kis Muntseli Csorogar Gyorgj, Lupás Iuon, Fauer (?) Thoma, Szimok Mihaly, Roskányi Mirtse János, Borbutza Kratson, Andrej Hintza, Román Ignát, Ratz Antoni ex Illye.

A román vallomástevők bizonyára románul mondták el vallomásukat, de a jegyzőkönyvbe a magyarra fordított szöveg került. Szerepel azonban benne az *orták* is, mint az eredeti román szöveg lefordíthatatlan része.

7. A román etimonhoz viszonyítva a tárgyalt szó jelentésszűkülésen ment át, jelentésébe ugyanis belekerült a 'román' széma. Arra nincs bizonyítékunk, hogy az erdélyi régiségben az *orták*-ot magyar személyre vonatkoztatva is használták volna. A Fekete-Körös völgyéből származó későbbi adalékok tanúsága szerint azonban az *orták* magyar ember jelölésére is szolgált, sőt származéka szólás részévé is vált: *Az ördög ortákoskodjék magikā* [= magukkal] (BÖSZÖRMÉNYI 1906. 31).

Irodalom

BAKOS 1972 = Bakos Ferenc, *Újabb adalékok a magyar nyelv régebbi román elemeinek történetéhez*. NyK. LXXIV, 340.

BAKOS 1982 = Bakos Ferenc, *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Budapest.

B. GERGELY – KÓSA – ZSEMLYEI 1966 = B. Gergely Piroska – Kósa Ferenc – Zsemlyei János, *A magyar nyelv feudalizmus kori román kölcsönszavai* című szótörténeti monográfia szerkesztése. NyIrK. X, 93–109.

BÖSZÖRMÉNYI 1906 = Böszörményi Géza, *A jánosfalvi nyelvjárás*. NyF. 29.

CIORANESCU = A. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*. Tenerife – Madrid, 1958–1961.

DLR = *Dicționarul limbii române. Serie nouă*. VI –. București, 1965 –.

DLRLV = Costinescu, M. – Georgescu, M. – Zgraon, Fl., *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780)*. București, 1987.

DRIMBA 1958 = Drimba, Vl., *Influente românești în graiul maghiar din Valea Crișului Negru*. FD I.

KUN 1963 = Kun József, *Fekete-Körös-völgyi magyar tájszavak és magyar szavak a dél-bihari román nyelvjárásban*. Budapest.

MÁRTON 1962 = Márton Gyula, *Román kölcsönszavak a Fekete-Körös völgyi tájszólásban*. NyIrK. VI, 279.

MÁRTON – PÉNTEK – VÖÖ 1977 = Márton Gyula – Péntek János – Vöő István, *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest.

SZABÓ T. A. 1970 = Szabó T. Attila, *A szó és az ember*. Bukarest.

SZABÓ T. A. 1985 = Szabó T. Attila, *Tallózás a múltban*. Bukarest.

SZENDREY 1914 = Szendrey Zsigmond, *Tárkányi tájszók*. MNy. X, 458.

ZSEMLYEI JÁNOS

Az apróbojtorján (*Agrimonia eupatoria*) elnevezései a magyar nyelvben

1. Az *apróbojtorján* (*Agrimonia eupatoria*) a rózsafélék (*Rosaceae*) családjába tartozó, erdők szélén, árokpartokon termő évelő növény. A növény 1 m magasra is megnő, termései horgas sertéikkel ruhára, állatok szőrére kapaszkodnak (RÁPÓTI JENŐ–ROMVÁRY VILMOS, *Gyógyító növények*. Bp., 1983. 79), „mint az kendőnek olyan leuelei vannak, mikor meg erik az magua, ruhához ragad” (BEYTHE ANDRÁS, *Fiveskönyv*. Németújvár, 1595. 102).

A növény szárának felső, legfeljebb 50 cm hosszú, virágos, leveles része, valamint a szár alsóbb részéről gyűjtött levelek szolgáltatják a drogot (*Agrimoniae*